

ISMERETLEN PANASZÉNEK A KURUCKORBÓL

Felettébb csudálom mi dolog az legyen,
de meg köi vallanom, hogy igen nagy szégyen¹
hogy te allopotod alá velett légyen,
melyben vigadoztál régenten nagy kényen.

Rajtad uralkodik Árva Magyar Ország
ki lábod alatt volt az mast torkodra hág
úcz fúcz minden felé valamint az jobbágy,
kire nem mas hozot hanem Német ország.

Az te Nemzetedbül még kirárod vala,
addig minden dolgod szépen helyen vala,
de mihelyt kirulid el fogytanak vala,
te napod fénye is borulni kezd vala.

Nem is méltatlanul sirs mast te sorsodrul,
midőn gondolkodol regi vigságodrúl,
mert annyira estél (regi) szép állopotodrul,
gondolkodni bus sziv alig hágy azokrul.

Csokkal illetettél de meg csufoltattál
midon ravasz Néptől ugy meg csalattattál,
mondhatom valamint troja ugy te jártál,
ámbátor ugy mint az el nem hanyottattál.

Parancsolt volt eddig nekünk magyar Nemzet
de Forgács vezére majd meg rontya őket,
le tétetvén velek minden féle vegyvert,²
keszületlen vágjuk mint kaszás a füvet.

Oh ha mast törvényben élvén hivattnál,
bizony te dolgodrul számot nem adhatnál,
mert sok ártatlan vért öntel Koronczonál,
ki mast is földbül kiált tegedet átkozván.

Ugyan még ezeket szenvedni lehetne,
hogyha országában maradáso lenne,
de mast (körös) környül minden felé (telve) rakva vagyon véle
Magyarok városa Németekkel telve.

¹ szégyen.

² fegyvert.

Egyedül hát Magyar Istenben remélven
 vet föl még szárnyaid mind addig röpülvén
 míglen a Németség it föl nem készülven
 országában nem megy néked jót igérvén.

Felülről csudálom mi dolgot az legyen, de
 meg föl vállarom hogy igen nagy kézen
 hogy se allopod alá vesett legyen, mely
 ben vigadoztál régesen nagy kézen.
 Rajtad uralkodék táva Magyar Király,
 Ki lábod alatt volt az mást szokta ha
 hoz, Joz minden felé valamint az, 176
 vagy, híre nem. Ez a hozot hanem Péter
 Király.
 Az se szemzedből meg kirárod váll adig,
 minden dolgot kézen helyen vata, de min
 helyt kirárod el fogytanah vata, se nagy
 kéze is beutni kérd vata.
 Bem J. kértakamul hírt mást se szokodul, mi
 lön gondolkodol régei vigadoztál, mestan,
 ny. tá edtel nagy kéze allopodul, gondok
 kódni bus híre alig kéze atokul.
 Jólhat illatát de meg csufoltattál midon
 kovárt Néptől egy meg csufoltattál mond
 hatom valamint híre se nagy kéze, am
 batot egy mint az el nem hanyottattál.

Kárász Miklós (1715—1797) szegedi főjegyző és fia, Kárász István (1745—1815) Csongrád megyei alispán feljegyzései között került elő a fentebb közreadott, ez ideig ismeretlen kuruckori verszet. A főként kései XVIII. századi iratsomóban — korabeli vagy utólagos rendezői elv

mazó vers másolata. Ez utóbbi azért juthatott ide, mert Forgách koroncói csatavesztését, Magyarország „alávetett” állapotát éneklí meg.

Az irodalomtörténeti és különösen hadtudományi szempontból is jelentékeny, 1669—1730 közt élt Forgách Simon alakja és 1704-es koroncói (szömörei) tragédiája a veszteségeket előszámláló kuruc siralmas versek, „jajos énekek” gyakori témája. A Szencsey-dalokkönyvben fennmaradt versek is igazolják, hogy Forgách szerencsétlen kimenetelű csatája köré jellegzetes hangú énekek csoportja épült, s az itt közzétett vers jól illeszkedik ezek sorába, a *Siralmas ének az szömörei harcrul és A szegénylegény éneke* közé. S talán éppen az a hiányzó láncszem, amit a harcról csupán tudósító *Siralmas ének*... és a Forgáchot már nyíltan árulással vádoló *A szegénylegény éneke* között a kérdés leghivatottabb szakértője, Esze Tamás hiányol: „A szemerei vereséget gróf Forgách Simon tábornok elbizakodott és szerencsétlen csatavesztése okozta, de egyik énekmondónak sem jutott eszébe, hogy felelőssé tegye őt. Két esztendő múltán *A szegénylegény éneke*nek egyik strófája már árulással vádolja a császári tábornokból lett kuruc generálist: sok pénzen adta el a kurucokat a szemerei harcon.”⁴ Ez a vád, ha nem is olyan éles formában, de már előbb is megjelenik — ahogy a *Feletőbb csudáalom*... kezdetű vers tanúsítja, amelyről (a két szöveg összevetése nyomán) nem nehéz kimutatni, hogy korábban készült, mint *A szegénylegény éneke*. A *Feletőbb csudáalom*... magán viseli a siralom-énekek legfőbb sajátosságait. A vereség, az idegen elnyomás, és az ország pusztulása felett kesergő panasz-ének a jeremiádok hangján szólal meg: „A korábbi protestáns jeremiádok új változatai a vereséget sirató énekek” — vallja Esze Tamás.⁵ Hozzáfűzhetjük: a vers úgy őrzi a jeremiád hagyományait, jellemzőit, hogy benne a vallásos elem már csak közvetve, áttételekben van jelen. Felerősödött viszont a vers *nemzeti* jellege, vagy az irodalomtörténeti kézikönyv szavaival fogalmazva: „a hazának távlatából és szemszögéből” íródnak a költemények.⁶ Noha úgy tűnik, hogy a vereséget szerzője jól ismerhette a kuruc költészet hagyományait, attól annyiban eltér, hogy nem részletezi epikusán a konkrét eseményt, inkább *állapotot* rajzol. Ugyanakkor viszont kifejezései számos más, hasonló témájú versével is összecsengenek, motívumait a kuruc költészet közhelyeiből meríti. Ilyen a dicső múlt és a dicstelen jelen összevetésére általában használt kép: „te napod fénye is borulni kezd vala”, a nemzeti királyok — különösen Mátyás — ébresztése, a megcsalattatás-motívum. Érdekes, hogy gondolatmenetét, frazeológiáját tekintve rokonságot mutat az egyik legkorábbi kuruc verssel, a *Bónis Ferenc keservével*.

Felmerülhet a kérdés és a lehetőség, hogy a *Feletőbb csudáalom*... szerzője talán maga is résztvevője volt a Győr melletti csatának, vagy legalábbis a *Siralmas ének az szömörei harcrul* ismeretében írta versét. A Forgáchot említő két szakasz tesz erről halovány bizonyosságot. A *Siralmas ének*...-ben, miután Forgách „Nemest és nemtelent hadban parancsolá”, így kezdődik a harc szemléletes leírása: „Hajszternak tábora hogy felénk indula | Hirünk ké nem lévén, *készületlen kapa*,”. A *Feletőbb csudáalom*... kezdetűben: „de Forgács vezére majd meg rontya őket, | le té-

⁴ Esze Tamás: *Kuruc költészet*. Bp. 1951. 21.

⁵ Esze Tamás: *i. m.* 20.

⁶ *A magyar irodalom története*. 2. köt. Bp. 1964. 479. (Varga Imre).

tetvén velek minden féle fegyvert, | *Készületlen* vágjuk mint kaszás a fűvet.” Az általam kiemelt jelző azonosságán kívül még egy hasonlatbéli megegyezést találhatunk: a kaszás-fű hasonlatot a *Siralmas ének*... aratási képe is indukálhatta: „Úgy hever az holttest az mezőkön széjjel: | Miként aratáskor sűrű kéve renddel...”. (Bár ez a kép is gyakori lehetett a kuruc imádsággal rokon költészetben, a simontornyai várbéli nép könyörgéséből való mondat — valószínű bibliai eredetre megy vissza: „Ezentúl el érkezik az idő, melyben az meg köszöriült éles fegyver, mint a sűrű kéréket a jó termő mezőn, úgy hadgya széllyel a mi testünket is.”⁷ S talán nem botorság a két vers létrejötte közötti időpont-különbséget újabb idézetpárral érzékeltetni.

Siralmas ének...

Nincs ki szánja,
Vagy földbe takarja,
Még olyan nincs, ki öszvehordassa.

Felettébb csudáalom...

mert sok ártotlan vért
öntél Koronczonál,
ki mast földből kialt
tégedet átkozván.

Természetesen az utóbbi kép ugyancsak közhely-számba megy ez idő tájt. De a két vers befejezése is rokon, azonos gondolati magból, hasonló fogalmazású „önbiztató”, reménykedő szabadságvágyból indul ki: mindkét vers szerzője az istent kéri, hogy „Adjon szabadulást magyaroknak.”

Azonban hátra van még a vers szerzőségének, keletkezési idejének s a kézirat autográf voltának kérdése.

Mind ez ideig szándékosan nem említettem az 1704-es keletkezésű *Siralmas ének az szömőrei harcrul* szerzőjének nevét; Mislai Andrásét. Mislainak ezen az alkotásán kívül még két verse maradt fenn, ugyan csak 1704-ből, a Szencsey-dalokkönyvben. Két bujdosó ének, a „*Vigságnak töretik gyöngye szép üvege*” remekbe szabott sorral kezdődő vers, és az ugyanennek nótájára írt *Mislai András bujdosó éneke*.⁸ Ezekben a versekben Mislai már inkább saját sorsára, bujdosó voltára figyelmez — tíz esztendeje, hogy „kenyerét eszem az bujdosásnak” —, ami természetesen nem választható el a pusztuló országtól, illetve a Dunántúlon különösen jelentős réteg — az ellenreformáció által üldözött, állástalan, vagabundus prédikátorokétól. A *Siralmas ének*... és a *Felettébb csudáalom*... összehasonlítása talán megsejtet valamit a két vers rokonságából, s minden bizonnyal hasznos lesz az utóbbi összehasonlítása a többi Mislai-verssel is.

Már a nagyszerű indító kép, a „*Vigságnak töretik gyöngye szép üvege*” megkezdi azt az egész versen végigvonuló ellentétpárt, ami a víg és a szomorú, a jelen és a múlt, a fényes és a homályos-borús szembeállításával gyakori és kedvenc alakzata a szerzőnek, s megtalálható a most közrebocsátott versben is. (Az első versszakban említett alávetett állapot, s a régi vigadozás, valamint: „te napod fénye is borulni kezd vala”.) Ugyanez a *Vigságnak töretik*... címűben: „Gyászba öltözött ma, — mint hollónak tolla; | Fényes napja, | Ragyogó csillaga, | Örömem mert gyászszal bé van vonva.” A már említett megcsalattatás-motívum itt is elő-

⁷ Esze Tamás: *Várbéli népnek könyörgése a kuruc Simontornyán 1709-ben és 1710-ben*. Klny. a Református Egyház 1952. márc. 15-i, 6. számából. 5.

⁸ Thaly Kálmán: *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez*. 2. köt. Pest, 1872. 64., 69.

kerül: „Im, álnokul megcsalt ez orcátlan világ, | Kinek minden dolga csak merő álnokság”. *Felettből csudáalom* . . . : „Csokkal illetettél de meg csu-foltattál | midőn ravasz Néptől úgy meg csalattattál,” . . . Ugyanakkor a szerző saját alávetett sorsának megjelenítésére használja a *Felettből csudáalom* . . .-ban az ország állapotának illusztrálására alkalmazott képet: „ki lábod alatt volt az mast torkodra hág”-gal szemben „Miként az sár | Tapodtatom immár | Mindenektől, az ki föl s alá jár”.

Sorolhatnám még a másik versből is a filológiai megegyezéseket a Miszlai-versek és a *Felettből csudáalom* . . . között, szerzőjük azonosságát sugallva. De más tények is erre engednek következtetni. Természetesnek tűnik, hogy itt csak állapotot, hangulatot rajzol, hiszen az epikus részletező leírást már megtette a *Síralmas ének* . . .-ben, egyéni sorsáról pedig majd hosszadalmas bujdosása közben fog énekelni, így a vers 1704 június közepe és augusztus között keletkezhetett. Miszlai sorai között is gyakori a 12 szótagú versindítás, de verselésének árulkodó ismérve, hogy a versszak — 10 szótagú — sorát felbontja, általában 4/6 osztásban. A Kárász-család levéltárában talált kézirat azonban alighanem néhány évvel későbbi — talán emlékezetből — készült másolat, így nem dönthető el, hogy az eredeti tagolás milyen volt.

Látszólag Miszlai szerzősége ellen szól a versfőkből kiolvasható FRANC POUÉ, amelyről nehéz egyelőre megmondani, hogy név-e vagy névtöredék.⁹ Elképzelhető ugyanis, hogy a vers maga is töredék, jöllehet a versindítás reális vershelyzetből, a „felettből csudáalom” szituációjából történik, s a lezárás is befejezettséget sugalmaz. Azonban — a minden valószínűség szerinti — másolatban az új oldalra való átmenetnél, s a 7. versszak után üresen maradt helynél lehetséges, hogy kimaradtak sorok. Valószínűnek látszik, hogy az ugyanezen papírlapon fellelhető, egyéb, nem magyar szöveg: („*Aj komnye nye komnye lepsa kunye nye Kumnye unye pepro peprovanye, unye | Czukro czukrovanye kumnye nye kumnye, | lepsa unye nye kumnye.*”) eligazíthat a lejegyzés vagy másolás helye, körülményei felől, mivel a Kárász-család levéltára Trencsén, Nyitra és Pozsony megyei vonatkozásokat is tartalmaz, s a szlovák sorok hangállománya is erre a vidékre jellemző. Ha elfogadjuk a versfőkbe rejtett értelmes szöveg — akár épp üzenet — alternatíváját, ez sem zárja ki Miszlai András személyét a vers lehetséges szerzői közül, mert 1720 után a vajtai magyar és szlovák ajkú evangélikus gyülekezet lelkésze volt, s élete vége felé a Komárom megyei Bokodon teljesítette hivatását.¹⁰

Nem céлом Forgách Simon árulása kérdését e közlemény keretei között vizsgálni, csupán a Forgách-kép alakulását bemutatni, amennyiben ez egy mozzanattal közelebb visz a szerző azonosításához. Mert minden bizonnyal *felekezeti sérelmek* következtében vált az erdélyi hadak generálisa, sok győztes csata vezére, a „dunántúl labancot hodoltató” Forgách

⁹ Csanda Sándor: *A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar—szlovák kapcsolatai.* (Bp. 1961.) című könyve nem igazít el ebben a kérdésben, azonban az ott közölt Anagramma Slavicum mintájára Käfer István szíves megoldás-javasolata szerint esetleg feltételezhetünk az akrosztichon FRANC POUÉ-jében — egy betű felcserélődésével — a mai szlováknak megfelelő FRANC POUÉ (Ferenc jön) jelentésű, Rákóczi-ra vonatkozó rejtett üzenetet.

¹⁰ Payr Sándor: *Miszlai András, a kurucvilág költő-papja.* Protestáns Szemle, 1928. 159—164.

a köztudatban is áruolvá. A *Siralmas ének az szömörei harcrul* még csak tudósít:

Az gróf Forgách Simony mikoron hivatá,
Nemest és nemptelent hadban parancsolá
És meghagyá:
Az ki nem akarná,
Feje el vész és minden jószága.

A *Felettből csudálom*... már számonkér:

Oh ha mast törvényben élvén hivattnál,
bizony te dolgodrul számot nem adhatnál,
mert sok ártatlan vért öntel Koronconál,
ki mast is földből kialt tegedet átkozván.

A *szegénylegény éneke* pénzért való árulással nyíltan vádol:

Győr alatt sok szép hada marada,
Akit Forgács pénzen elada,
Mely pénzt is nagy esküvéssel el is tagada,
Kit Simonnak
Barátjának
Raka vállára.

Mint már volt róla szó, a vallásos elem nem hat közvetlenül a most megismert versben. De Forgách beállítására arra vall, hogy mindenképp a protestánsok között kell keresnünk szerzőjét. Az akkor verselésre leghajlamosabb és legalkalmasabb réteg, a papság — amolyan „közrendű” prédikátorok — vagy a diákság soraiban. Bercsényinek a fejedelemhez írott leveleiben nagyszerűen végig lehet kísérni a Forgách-hír kialakulását és fejlődését, valamint a „*magyar lelket mustráló pap*” kitételrel arra is utal, hogy a hír keltését — és így terjesztését is — a „magyar hitű” luteránus, evangélikus papok soraiban kell keresnünk.

Bercsényi levele, 1704. április 28: „*Forgács öcsémről oly hirem van: sem üzték, sem kergették, szolgálói fogása praetextus; ... kiküldésének okát, hogy az király részére csinálják meg az magyarokot.*”¹¹ 1704. június 13: „*Gyütt ugyan paraszt-hirben olyan bolond hír is ma, hogy az mieink Forgácsot árultatásban tanálták, és fogva vitték Nagyságodhoz.*”¹² Ez a jelentés már a koroncoi harc napjaiban jut el Bercsényihez, s érdemes megfigyelni a józan kommentárt: „Ez rut dolog, mindgyárst olyan hire van, az kinek valami nem succedál.” — 1704. június 20: „*Rettenetes hire van Forgácsnak: illyen áruló, sőt hogy megfogták és Nagyságodhoz vitték; az német közt is nagy az hire, Györött igen nyögték előre ezeket, és az nap, hogy a harc volt, ugyan valami magyar lelket mustráló pap, nevezet szerint azt írja ösmeretlenül nekem: attul fél, mind odaveszti Forgács Uram a magyarságot. Elhíszem, szaporította a nyelveskedést Viarsal való talán kétszeri beszéd is.*”¹³

Valószínű, hogy lesz még a kutatásnak néhány szava a Forgách-kép torzulásai ügyében. Itt csupán az eredetét, a versben való lecsapódás folyamatát kísértem figyelemmel, abban a reményben, hogy sikerült köze-

¹¹ Székesi Gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704—1712. I. (1704—1705). Kiadta Thaly Kálmán. Bp. 1875. 26.

¹² Uo. 55.

¹³ Uo. 63.

lebb kerülni a *Felettből csudáalom*... kezdetű kuruckori vers indítékaihoz, keletkezésének körülményeihez.

Összegezésül elmondhatjuk tehát, hogy létezik egy verscsoport, amely a koroncói csatavesztés körül alakult ki. A versek legtöbbje 1704-ben íródott, s a Szencsey-daloskönyv őrizte meg számunkra. Mislai András kétséget kizáróan együtt bujdosott a másik versszerzővel, Szencsey Györggyel; költészetük témában, hangulatban, kifejezési eszközök tekintetében közel áll egymáshoz. Noha nincs abszolút érvényű, primér bizonyíték, hogy az itt nyomtatásban először napvilágot látott *Felettből csudáalom*... Mislai András szerzése, szövegösszevetés eredménye alapján azonban — a versek feltűnő színvonalkülönbsége ellenére is — megkockáztatható a feltevés, hogy újabb, ez ideig ismeretlen Mislai-verssel állunk szemben, mely egyúttal fontos adalék a kuruc költészet jellegzetesen dunántúli arculatú alkotásainak jobb megismeréséhez is.

József Jankovics

UNBEKANNTES KLAGELIED AUS DER „KURUTZEN-EPOCHE“

Nicht nur der Text eines bisher unbekanntes Klageledes wird hier mitgeteilt, sondern der Verfasser des Artikels versucht auch den Namen des Autors und den Zeitpunkt bzw. die Umstände der Entstehung aufzudecken. Aufgrund von Motivuntersuchungen und philologischer Vergleiche aber auch an Hand von historischen Beweisen (die Rolle des im Gedicht erwähnten Generals S. Forgách, die Fakten der Schlacht bei Koronó im Jahre 1704 usw.) lässt sich das Gedicht dem — als Schriftsteller schon bekannten — A. Mislai (oder einem anderen vertriebenen lutherischen Prediger) zuschreiben. Das aufgefundene Manuskript ist nicht das Original, stammt aber fast aus der gleichen Zeit und enthält auch ein kurzes slowakisches Textfragment.